

#Streetmar. El patrimoni marítim en diàleg amb el carrer. Crònica d'un procés de cocreació expositiva informal

Albert Forés Gómez

31/01/2024

Abstract

#Streetmar és una exposició que sorgeix de l'emergència. És coneguda la dificultat de publicar una licitació i muntar una exposició. Gairebé no serveix de res la planificació ni marcar-se dates d'inauguració, ja que es poden veure alterades per qualsevol entrebanc administratiu. Cal afegir-hi la manca de mitjans humans per executar els projectes. És llavors que s'activen les xarxes de professionals i companys de feina, a les quals cal sumar el teixit associatiu que envolta un museu, en aquest cas el Museu Marítim, que té vocació de ser un museu social que generi eines de participació ciutadana. És en aquest moment que el museòleg ha d'analitzar les eines amb què compta per superar un punt d'estancament i retrocés del projecte. #Streetmar és això, una sortida a l'emergència.

El Consorci Museu Marítim de Mallorca (d'ara endavant, Consorci) té la missió de crear el Museu Marítim de Mallorca (d'ara endavant, Marítim). La publicació dels estatuts del Consorci es produeix al gener del 2018 i des de llavors s'està construint el projecte en diferents fases: cerca d'espais on poder establir la seu del Marítim i poder dur a terme una exposició museogràfica a l'alçada del patrimoni marítim mallorquí, la creació i consolidació d'un equip tècnic que ho faci possible i l'escolta dels diferents agents particulars i teixit associatiu, que durant dècades han lluitat per aconseguir-ho.

En aquest article em centraré en el projecte de museografia del Centre Cultural Ses Voltes (d'ara endavant, Ses Voltes), gestionat pel Consorci des del juny del 2019. Un espai que es trobava mig abandonat des del 2016, i que s'havia convertit en un magatzem de l'Ajuntament de Palma, on en el moment de la nostra arribada ens vam trobar amb una persona romanesa que hi malvivia.

Fins a l'arribada a Ses Voltes, al setembre del 2020, el personal de direcció i administració del Consorci, tres persones, es trobava ubicat a un arxiu del Departament de Sostenibilitat i Medi Ambient del Consell de Mallorca. Des d'allà gestionàvem la seu del Museu de la Mar, ubicada al Port de Sóller, i preparàvem el nostre desembarcament a Ses Voltes, la seu central.

Un cop arribats a la falda de la Seu, ens vam ubicar a l'interior de les murades de Ses Voltes, un antic espai cultural, vinculat a exposicions diverses, centre de creació artística i antigues cotxeres de l'Exercit espanyol. Un espai promès a l'Associació dels Amics del Museu Marítim de Mallorca, en un preacord municipal, de l'Ajuntament de Palma, el juny de 1978, per tal de poder engegar un nou projecte de Museu Marítim de Mallorca, que substituís al recentment tancat Museo Marítimo de Baleares, l'any 1974. El museu es va ancorar a Ses Voltes el setembre del 2020, en plena pandèmia de la covid-19 i en el període de postconfinament.

Amb l'arribada a l'espai, ja ens vam mostrar com un museu participatiu, amb la posada en escena del projecte de cocreació de l'espai educatiu, que vam engegar al novembre del 2019, i que ara podem presentar.

Des d'aquell inici vam treballar per poder presentar una museografia que recollís tot el que s'havia treballat en els diferents processos de participació ciutadana, les jornades d'estudis de la mar i tots els debats que estàvem duent a terme com a grup o com a individus que cerquem en el museu un espai on sentir-nos còmodes. En el meu cas, com a professional de la museografia i en el dels agents, com a espai transversal, on es mostra la mar i el patrimoni a la ciutadania de Mallorca, i a les persones que ens visiten o que potencialment ens poden visitar.

Després d'un llarg procés de disseny dels espais i de creació de discurs museogràfic per encabir un conjunt de recerques i de béns patrimonials que recollissin el que havia de ser l'exposició permanent del museu, va arribar un dels moments més dificultosos en l'administració pública, i en el dia a dia d'un museu, la licitació d'una exposició. En el nostre cas, la permanent. Una licitació que havia de ser respectuosa amb el medi ambient i amb els operaris que executarien l'obra.

Després d'un complicat procés de selecció, l'empresa adjudicatària es va retirar, quedant d'aquesta manera el projecte sense executar i ens va obligar a iniciar, de nou, tota una nova licitació, emmarcada en un procés d'inflació galopant que obligava a revisar els preus i realitzar nous documents comptables i administratius. Es visibilitzava un horitzó d'un any de tramitació administrativa i execució del projecte. No comptàvem amb la nova museografia fins ben entrat el 2024.

Davant d'aquesta situació d'emergència i de no poder continuar amb un espai que es trobava sota mínims expositius, vaig valorar la possibilitat d'incorporar un conjunt de peces de la col·lecció del museu a les diferents sales i fer-les dialogar amb una posada en escena absolutament radical i inesperada, com la incorporació de l'art urbà a les sales expositives. S'anunciava un canvi d'imatge del Centre Cultural de Ses Voltes, i es duria a terme en el marc del Dia Internacional dels Museus. Aquest canvi d'imatge es faria amb la contractació del muralista SOMA, artista urbà, a qui només coneixia pels seus treballs als carrers i barris de Palma, com el Molinar-Portitxol, els quals donen color a la ciutat i la fan dialogar, ara diríem de forma orgànica, amb els canvis que hi succeeixen, canvis i resistències que tensionen l'illa. El que m'interessava era com recollia aquestes tensions des de la mar, reivindicada al llarg de diversos murals de la ciutat i els barris mariners.

El procés es posava en marxa, i la difusió a través de les xarxes socials també. Tothom ha parlat i comentat el magnífic treball que l'artista ha dut a terme, però la nova imatge del museu va més enllà de la poesia mural de SOMA, muralista, així vol ser citat. Sí, poesia, sense la qual no tindríem raó de ser. L'art ens fa més humans, i els museus necessitem d'expressions artístiques per esdevenir més rics i reflexius.

Després d'unes primeres converses per explicar-li el que volia mostrar a les diferents sales, en Marc em va demanar: "Què vols que faci, un treball poètic? O que faci un treball que se cenyeixi al que em diguis? Poètic, #ofcourse, estem a un museu, la creació i les persones han de ser al centre, però quan introdueixis elements patrimonials, ho hem de fer respectant-los. Si dibuixes una embarcació menor, tradicional, ha de ser mallorquina, no atlàntica. A partir d'aquí creativitat". Partint d'aquestes paraules, hi van confluïr un munt de diàlegs que enriqueixen el treball, conjunt, que va anar més enllà de la conversa establerta entre artista i director.

La proposta era arriscada, introduïem art urbà a un museu patrimonial, o no. I el fèiem dialogar amb peces, algunes de les quals pertanyien a mestres d'aixa reconeguts, i d'altres tenien més de cent anys d'història.

Donant-li un aspecte urbà, havíem de transformar la manera d'explicar les peces i el seu context històric. Vaig pensar en cartells de concerts, viatges, concursos i expressions diverses. Esdeveniments publicitats a les parets de les nostres ciutats, cartelleria urbana.

A partir d'aquí apareix el procés que anomeno "procés esponja". Esponja, perquè el museu és un ésser viu, que acaba de néixer. És un infant que el 2023 ha complert cinc anys, i està aprenent a expressar-se. Un museu que absorbeix, s'alimenta del seu entorn, mentre creix i es desenvolupa.

En aquest procés d'aprenentatge és on se singularitza el Marítim, i és on es produeix la màgia del treball en xarxa:

de compartir i col·laborar de forma desinteressada, en favor del bé comú, del Marítim, de manifestar les pors i tranquil·litzar les inseguretats.

A mesura que anaven passant els dies i anaven succeint-se els treballs, anava compartint, ensenyant i dialogant amb diferents professionals de la matèria, amb amics diversos i diferents agents vinculats al museu, amb l'objectiu d'enriquir el projecte i compartir els neguits. Els murals anaven evolucionant...

La Míriam Garcia, companya de comunicació del Departament de Cultura, Patrimoni i Política Lingüística del Consell de Mallorca, es mostrava interessada a col·laborar, a ajudar al museu, i posava a la nostra disposició el seu equip. N'Ivan, un jove qualificat del Servei d'Ocupació de les Illes Balears, i na Laura, estudiant en pràctiques de realització de projectes audiovisuals i espectacles del CIF Juníper Serra. Els vaig explicar com volia fer els texts de sala. Van fer cara de no entendre res. "Què ens estàs demanant?". "Això". I els vaig mostrar una imatge de cartells enganxats a diferents parets dels carrers de Palma.

Cartelleria dels carrers de Palma.

Ho van entendre i van recollir el que volia comunicar, i a banda n'Ivan m'ha obert les portes a La Ínsula, amb qui no sabia com contactar. La Ínsula és un col·lectiu de joves que s'uneixen a través del rap i de les "batalles de galls", que de forma autogestionada organitzen trobades a Ses Voltes, on desenvolupen la seva activitat.

Vaig adaptar els texts de sala, de la museografia no materialitzada, creats per les comissàries Laia Seró i Catalina Gayà a la cartelleria i a les peces que teníem exposades, que dialogarien amb els murals. Els textos s'havien quedat ancorats per la burocràcia, que no els deixava emergir a la superfície. Els havíem de mostrar radicals, com la nova imatge.

Al museu va venir de visita na Muns Anglada, una col·lega. Ella, que és conservadora del Museu de Menorca, em deia: "Jo faria ressaltar, sobresortir, els quadres del vapor i la pollacra, per damunt del mural, o aquest se'ls menjarà".

Dies més tard, a una trobada formativa al Museu del Calçat i de la Indústria d'Inca, li vaig ensenyar el resultat de la

seva proposta i com estava quedant la sala del “cor que batega a la mar”, i em deia: “Espectacular, m'encanta, te l'estàs jugant, has arriscat un munt”.

Una altra col·lega de professió, María José Rivas, una apassionada dels tresors que amaga la terra (arqueòloga) i enamorada dels museus, em deia: “*En esta puerta has de poner un vinilo. Así no se verá la máquina de los aires acondicionados, esa tan fea, y la gente podrá hacer una foto chula de los modelos del ‘mestre gallina’, lo instagrameará*”.

La setmana següent, vaig participar de les regates de Cala Gamba, a bord del bot *Cabrera*, del Consell de Mallorca. El bot s'ha convertit en un espai d'aprenentatge en la navegació a vela llatina, de la mà de Diego Riera i de n'Àlex. Aquell diumenge en Diego no hi era, però ens acompanyà na Sacha, amb qui vam parlar de nous projectes per al museu.

Mentre viràvem davant de l'illot de na Galera, a Can Pastilla, vaig poder fer una bona fotografia del llaüt *Alzina*, un BIC, i exemple de gestió popular del patrimoni. Aquell diumenge era patronejat per Iñaki Aicart, un dels molts patrons de l'associació, sota l'atenta mirada de na Xisca Mas, una persona vinculada al grup d'agents del museu.

La fotografia es va convertir en vinil, i ha cobert la porta de vidre. “Me encanta, gracias”. “A ti por estar”, comentava la María José.

N'Ivan, mentre ens feia un vídeo per anunciar el Dia Internacional dels Museus, em deia: “Això és diferent, sembla un altre concepte de museu, m'agrada”. Na Míriam ens obria un espai a *Els Dematins* d'IB3 Ràdio per poder parlar del #DiaInternacionaldelsMuseus i de la realitat museística i dels seus professionals a les Illes Balears.

Na Isabel Melenchón, gestora de la web del Consell de Mallorca, incorporava de forma immediata el vídeo de n'Ivan a la nostra web.

Més endavant s'incorporava Marina Bonel (una altra jove qualificada del SOIB al Consell) i Catalina Jaume, una estudiant en pràctiques de Comunicació i Periodisme de la Universitat de Lleida. Elles treballaven per a en Guillem Garcés, fotògraf de presidència del Consell. I elles van acabar de fer els cartells de sala. Jo en vaig fer uns quants i elles uns altres. Els seus cartells eren diferents, més frescs. Jo frego el boomerisme. A elles els encantava el que veien i feien, se sentien atretes, els ulls els brillaven. Vam dissenyar diferents tipus de cartells per a diferents relats. No tenien res a veure els uns amb els altres, uns més holístics, altres més punks, en funció del que explicaven, simulant les parets dels carrers i la seva diversitat.

I no puc oblidar el grup motor, que diria en Xevi Collell, director de l'Espai Cràter, que m'acompanya en aquest navegar del Marítim: Manuel Gómez Planas, president de l'Associació dels Amics del Museu Marítim, na Xisca Mas, vocal dels Alzinaires, en Rafel Mas, expatró major de la Confraria de Pescadors de Sant Pere de Palma, a Balears, Jesús Coll, de la Real Asamblea Española de Capitanes de Yate, en Jaume Amengual, Aina Obrador, Diego Riera, Jaume Ferrando, Pep Florit i Jordi Nadal. Persones i col·lectius que s'uneixen al treball del museu, no com a comunitat, ja que són dispars i cada un d'ells té els seus interessos i inquietuds, sinó com una petita societat civil, o grup de suport.

A ells els vaig reunir un dilluns d'horabaixa, per parlar i debatre la nova exposició. Dubtava de com rebrien la nova imatge del museu. Va ser ben rebuda, un alè. Estaven contents de veure les noves sales i les noves peces que s'anaven incorporant.

Diego Riera ens deia: “*Necesito algo así en mi casa*”, en referència al #cordemar i el seu diàleg amb els quadres del vapor *Miramar* i la pollacra *Clara*.

El cor que batega

Tot eren aportacions de millora. La més destacada fou la reubicació d'uns fanals per pescar calamars. Sugerien penjar-los damunt de la *Xorica*, una petita pastera, que en el seu moment va ser auxiliar del llaüt *Alzina*. I així quedava complet l'espai de les barques de les coves de Bellver. Cada persona que va participar en el procés ho va fer segons les seves possibilitats: aportant idees, elements de seguretat per a penjar els béns patrimonials, ajudant a col·locar diferents parts del béns, recuperant d'aquesta manera la memòria de l'ofici de pescar, que alguns dels membres no tenien i altres sí. Els que recordaven el funcionament dels fanals, ho havien vist fer de petits, quan aquella antiga pràctica era legal, i normal en la comunitat pesquera de llavors.

Es va obrir un debat sobre quin material fer servir per penjar-los, es va fer partícip la seva opinió i expertesa en la matèria. Al cap d'una setmana ens tornàvem a trobar per penjar les antigues lluminàries. A la vegada que es generava contingut per a xarxes (Amengual, 2023).

Pastera Xorica i fanals per pescar calamars

Vaig mostrar l'evolució dels treballs a Mireia Mayolas, un referent en l'àmbit museístic i una persona amb gran expertesa en la generació d'exposicions vinculades a la mar, ja que ella és la cap d'unitat d'Educació, Activitats i Exposicions del Museu Marítim de Barcelona. En un primer moment li van encantar les llampugues de llengües, però el cor i la cartelleria li generaven dubtes. Les dubtes que sorgeixen a l'hora de projectar una nova exposició, de les quals ens parlava a les II Jornades d'Estudis de la Mar (Mayolas, 2020).

Llampugues de llengües

Davant del llamàntol-siurell ens mancava una xarxa, amb plàstics pescats, omnipresents a la mar. Telefonada a Domingo, patró major jubilat i president de la Federació de Confraries de Pescadors de les Illes Balears. “Domingo, em podries guardar alguns plàstics dels què treuen les vostres barques?”. “Quants en vols? Una bossa petita, mitjana, gran, diverses bosses?”. La trista realitat dels nostres fons marins. “Una bossa petita” i dia 18 de maig, en el marc del Dia Internacional dels Museus, amb el lema “Museus, sostenibilitat i benestar”, la barca de bou *Nou llevant* a vint-i-quatre milles del sud de Palma, i a una fondària d'entre tres-cents i set-cents metres em va proporcionar el material que necessitàvem. El dia 19 vam penjar els plàstics, els quals desprenien una forta olor de mar, tota una experiència immersiva, efímera, això sí.

El dia 20, en SOMA continuava treballant a les sales, i el públic i els mitjans s'acostaven per veure'l. Primer, Rocío Carretero de *5 dies*, IB3TV, després na Marta Ferrer del programa *Gent de la mar*, d'IB3TV, i en Jesús Torner de l'equip d'IB3 *Notícies*.

Mentrestant, na Gemma Caimari i en Jaume Garcia, de l'equip educatiu, conduïen al públic per les diferents sales i explicaven les aventures i desventures dels mariners del segle XIX, que navegaven mar enllà, per exportar oli d'oliva, sabates, teixits i altres productes i importaven cacau, sucre i altres béns.

En SOMA continuava dibuixant pescadors, les mans del mestre d'aixa, Pep Florit, treballant la fusta tallada, amb un ribot, on un cap de mort ens marcava el rumb.

Murals a la sala de les barques

“Canvi de paradigma” en la concepció expositiva, em deia en Xevi Collell i n’Oriol Picas, director del Museu d’Art Medieval de Vic, en veure l’evolució del treball i la comunicació a les xarxes socials. Com fer una exposició significativa una intervenció dessacralitzada, comentàvem.

I al meu costat i en tot moment, cada matí, en arribar al museu i veient l’evolució de les sales, i comentant la nova posada en escena, na Margalida Sastre. La persona que fa possible la realitat, darrere cada expedient, en formació i repte continu, superat un rere l’altre.

Mentrestant Maria Àngels Castanyer, coordinant i treballant les diferents propostes que es duen a terme des de l'àrea de públics i educació. I Magdalena Mas (estudiant en pràctiques de grau mitjà d'Auxiliar Administratiu del CIF Juníper Serra) aprenia el dia a dia de l'administració.

La investigadora Catalina Gaya ens parlava del bar El Camionero, del barri del Molinar, un lloc de trobada de pescadors i gent del barri, mentre continuava la recerca al barri del Molinar-El Portitxol, amb l'equip de Mitjans i Cultura de la Universitat Autònoma de Barcelona.

I sí, aquest és el dia a dia d'un petit museu que es vol fer gran, pas a pas, caminant, remant, treballant en xarxa en favor del bé comú: la salvaguarda i la difusió d'un patrimoni nostrat, que es reivindica viu i en diàleg amb tots nosaltres.

Un museu de persones corrents, per a persones corrents. Colin Crouch(1)

#Somungrupdacció

Com a conclusions d'aquest procés podem dir que el treball comú i la cooperació es va posar de manifest a l'hora de bastir l'espai expositiu del museu.

Aquest és un petit exemple de treball, amb poca ressonància política. Serà un treball que no anirà més enllà de la documentació gràfica, d'un tuit i d'un article. El treball en comú ja no està reconegut políticament, si no se'l dota d'un cos, d'una identitat, com ara la creació d'un comitè tècnic assessor, que participi dels diferents processos de creació del museu o que funcioni com a un òrgan consultiu de les accions que aquest ha desenvolupar.

En definitiva, es tracta de reivindicar el treball públic i col·lectiu, com un acte polític que es mostra en relació amb la institució i el museu, i on les persones se'l fan seu.

Un nou exemple d'aquest procés, en el marc de l'#streetmar, fou el que va passar el mes de juliol, en el marc de Cançons de la Mediterrània, festival de música tradicional organitzat per l'Ajuntament de Palma. El museu hi col·laborava amb la programació d'un conjunt de visites guiades, algunes en horari d'obertura i altres en horari de tancament. Davant de la dificultat de l'empresa que gestiona el servei d'atenció de no poder assumir més hores, el museu fa una crida a la participació dels diferents agents que el recolzen. De forma immediata van sorgir uns quants voluntaris, que es van empoderar i van voler mostrar els seus coneixements des de les sales del museu als visitants.

D'aquesta manera es va produir un guiatge a través de tres especialistes: un expatró major de la confraria de pescadors de Palma, un biòleg i formador en la navegació esportiva i amant de les diferents disciplines patrimonials relacionades amb la mar i un navegant i coneixedor de diferents disciplines nàutiques. Tots ells van assumir el guiatge de les sales. Ells gaudien de ser els protagonistes, es responsabilitzaren del museu i dels seus continguts, volent-los enriquir, mostrant l'espai al visitant, educant-lo i educant-se. Es va produir un moment màgic. Ara diríem líquid, orgànic, entre ciutadania i administració.

Aquesta forma de relacionar-se, societat civil / museu, enforteix a uns i a altres. Els primers se senten acollits, i el museu se sent legitimitat democràticament, exercint dinàmiques menystingudes, oblidades. La transparència i el treball en el comú ha de ser la clau per continuar avançant en una societat on la democràcia representativa a generat un descontent i una apatia col·lectiva. No hem d'oblidar que era molt forta en el període postfranquista, amb un teixit associatiu molt empoderat, que va delegar la seva responsabilitat en els primers governs democràtics.

Els membres del grup de suport del museu, passaren a ser ciutadans actius, amb capacitat de construcció i d'influència en el discurs museístic.

Passats uns mesos, hem de reflexionar, col·lectivament, si un museu, i en aquest cas del Museu Marítim de Mallorca, que els principatins tractaríeu de nacional,(2) es pot construir en aquestes condicions. Sense tècnics en patrimoni marítim, sense tècnics jurídics, i sense altres recursos que són necessaris per a desenvolupar qualsevol projecte museístic.

Com a gestors públics i museòlegs hem de bregar per obtenir els recursos necessaris per a desenvolupar els

projectes encomanats, és la nostra feina. Però realment què volen els encomanadors i què vol la societat? Realment volem dotar-nos d'eines democràtiques? Un museu ho és. Ens enriqueix com a societat, ens ajuda a entendre qui som i com podem ser i ha d'ajudar-nos a relacionar-nos amb els altres.

La nostra energia ha de centrar-se en l'elaboració de propostes de resolució i resolucions, o hem de generar projectes museístics que ens posin en relació amb el nostre objecte d'estudi i el nostre entorn, en definitiva, a les persones a qui ens dirigim? Que en primera instància són els contribuents, a qui hem d'interpel·lar i amb qui volem treballar i desenvolupar-nos.

Són qüestions que van més enllà de l'èxit o no d'una exposició d'emergència, que van més enllà dels processos de participació ciutadana. Hem de plantejar-nos què volem ser com a museòlegs i com volem treballar en els museus. No és una pregunta senzilla de respondre, ni els camins per resoldre-la són fàcils, però ens hem de plantejar i treballar per canviar la precarietat en la que ens movem, i continuar navegant cap a una nova forma de fer. Cap a la professionalització dels museus que permetin engegar projectes de participació, projectes museístics que es vinculin amb la societat, de forma digna, superant la necessitat. Generant societat civil democràtica, entre administració i administrat.

Agost del 2023

Notes

1. Fent-me meva la frase de Colin Crouch al llibre *Posdemocràcia*, parlant de les persones normals.
2. Hem de recordar que no es tracta d'un museu municipal, sinó del Museu Marítim de Mallorca, de tota l'illa, que es funda sota el paraigua del Consorci Museu Marítim de Mallorca, amb el Consell de Mallorca i el Govern de les Illes Balears com a úniques entitats consorciades. El llinatge Mallorca hauria de pesar.

Bibliografia

AAVV (2020). *Segones Jornades d'Estudis de la Mar*, Palma, Moiré,
https://museumaritim.conselldemallorca.cat/documents/867102/6735957/20201209_II+Jornades+Estudis+Mar.pdf/24c6a999-ddb6-bf08-ca1d-2c199deb27c6?t=1650978000579

Associació Alzinaires. <https://abordelalzina.blogspot.com>, data de consulta: juliol de 2023.

Balladares, S. i Lecahdo Riños, L. (2021) "Arqueología y museo. Una experiencia de gestión cultural en Muelle de los Bueyes, RACCS". Revista *Humanismo y Cambio Social*. UNAN-Managua, número 18, any 8, juliol.

Barber, B. R. (2000). *Un lugar para todos*. Barcelona, Paidós Ibérica.

Cinc dies, IB3TV, capi?tol 1510.

<https://ib3.org/cincdies?pl=1&cont=dee115d4-f62b-11ed-9e42-c437725f29d4&t=10565,10818>, data de consulta: juliol de 2023.

Collell, X. (2023). "Cocreant l'Espai Cra?ter, un centre en continu procés de reflexió?". *Mnemòsine. Revista Catalana de Museologia*, núm. 14, en premsa.

Crouch, C. (2004). *Postdemocràcia*. Madrid, Taurus.

Dia Internacional dels Museus, 2023, “Museus, sostenibilitat i benestar”. ICOM.
<https://icom.museum/es/news/dia-internacional-de-los-museos-2023-tema/>, data de consulta: juliol de 2023.

Forés Gómez, A. (2020). “Museu Marítim de Mallorca, el naixement d’un museu a principis del segle XXI”. *Revista del Museu Marítim de Barcelona. Drassana. Museu Marítim de Barcelona*, Barcelona, núm. 28, p. 143-156.
<https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/659/736>

Forés Gómez, A. i Gayà Morlà, C. (2020). “Comenc?ar des de zero: ciutadania i Administració, una vinculació coparticipativa necessària per a la creació d’un nou museu”. *Mnemòsine, Revista Catalana de Museologia*, núm. 10.
<http://revista.museologia.cat/ct/article/comen-ar-des-de-zero-ciutadania-i-administracio-una-vinculacio-coparticipativa-necess-ria-per-a-la-creacio-d-un-nou-museu-195>.

Forés Gómez, A. (2022) “Sostenibilitat en la cura”. Primera Jornada de Museus i Sostenibilitat de les Illes Balears. MUSA. *Revista del Museu d’Història de Manacor*, Manacor, núm. 15, p. 20-35.

Forés Gómez, A. (2019). “Pla estratègic per al Museu Marítim de Mallorca? (1a fase. Estat de la qüestió i perspectives. Cap a una proposta de construcció? col·lectiva co-participada)”. Diploma de Postgrau en Direcció? Estratègica dels Museus i Centres Patrimonials, Fundació Universitat de Girona.

Forés Gómez, A. (2022). “El Museu Marítim de Mallorca”. A *Els museus de l’Euroregió Pirineus Mediterrània: un recorregut per les Illes Balears, Catalunya i Occitània*. Mallorca, Leonard Muntaner, editor, Col·lecció «L’Arjau», 93, p. 325-335.

Galeano, E. (citant F. Aguirre) (2015). *Singulars*, TV3. Sant Joan Despí
<https://www.ccma.cat/tv3/alcanta/singulars/eduardo-galeano/video/3541530/>, data de consulta: setembre de 2023.

Gent de la mar, IB3TV, capítol 318. <https://ib3.org/gentdelamar?pl=1&cont=0a7cc830-0c39-11ee-a224-c437725f29d4&t=1704,2046>, data de consulta: juliol de 2023.

Internacional Council Of Museums, ICOM (2022). Praga. <https://icom.museum/es/recursos/normas-y-directrices/definicion-del-museo/>, data de consulta: juliol de 2023.

La Ínsula, grup que organitza “Batalles de galls”, Perfil d’Instagram. @Lainsula, data de consulta: juliol de 2023.

Medina Alsina, J. (2022). “Un nou concepte de museu. I ara què?”. *Nu?vol, el digital de cultura*.
<https://www.nuvol.com/art/un-nou-concepte-de-museu-i-ara-que-271355>, data de consulta: juliol de 2023.

Museum of us. <https://museumofus.org>, data de consulta: setembre de 2023.

Museum d’Oakland. <https://museumca.org/es/>, data de consulta: setembre de 2023.

Museu Marítim de Mallorca (2018). “I tu? Quin museu t’imagines?”. Palma, canal de YouTube del Museu Marítim de Mallorca. https://YouTube.com/playlist?list=PLkIxbget-jWTZZCRF47_6u3AukErcXQVv, data de consulta: juliol de 2023.

Museu Marítim de Mallorca (2020). “Projecte participatiu de l’espai educatiu del nou Museu Marítim de Mallorca. CC Ses Voltes”, Palma, canal de YouTube del Museu Marítim de Mallorca. Data de consulta: juliol de 2023
<https://youtu.be/seLfIhCY6FI>.

Museu Marítim de Mallorca (2023). Fanals de pescar. Canal de YouTube del Museu Marítim de Mallorca.
<https://youtu.be/2CYELjyMzJg?feature=shared>, data de consulta: juliol de 2023.

Paul Hamlyn Foundation. <https://www.phf.org.uk/programmes/our-museum/>, data de consulta: setembre de 2023.

“Programa de patrimoni ciutadà d’ús i gestió comunitàries”. Direcció de Democràcia Activa i Descentralització. Regidoria de Drets de Ciutadania i Participació Àrea de Cultura, Educació, Ciència i Comunitat. Ajuntament de

Barcelona, Barcelona,

https://ajuntament.barcelona.cat/participaciociudadana/sites/default/files/documents/analisi_juridic_patrimoni_ciutada_vcat.pdf, data de consulta: setembre de 2023.

Rizo Garcí?a, M. i Gayà Morlà, G. (2022). “Museos, memoria colectiva e imaginarios narrativos. La comunicacio?n participativa como estrategia para construir relatos no hegemo?nicos en museos con vocacio?n social”. *Artnodes*, UOC, núm. 29.

Simon, N. (2010). *The Participatory Museum. Museum 2.0*. Santa Cruz, California.

Thomson, L. J. & Chatterjee, H. J. UCL (2013). Museum Wellbeing Measures Toolkit, https://www.ucl.ac.uk/culture/sites/culture/files/ucl_museum_wellbeing_measures_toolkitsept2013.pdf, data de consulta: setembre de 2023.

A blue square containing the word "Copyright" in white text.

Copyright